

Történészsors Közép-Európában*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2023.3.10>

A szerző egy különlegesen érdekes korszakot és személyiséget választott munkája színterének és hősének: a második világháborút követő fél évszázad magyar történetírásának egyik legjellegzetesebb egyéniségét s az ő élete és munkássága révén a magyar kultúrtörténet izgalmas epizódját. Hanák Péteren keresztül egy egész korszakot mutat be, annak különleges kihívásaival és vad fordulataival, embert próbáló és torzító körülményeivel.

Hatalmas vállalkozás. Három-négy történészgeneráció jelenik meg a könyv lapjain, s közülük sokakat bemutat és jellemez a szerző. Azonnal hozzá kell tenni: mindig lényegre törően és találon. Mint történész is megdöbbentem, milyen hatalmas dokumentumtömeget dolgozott fel Csunderlik Péter: Hanák kiterjedt levelezését, interjúkat, számos történész munkáit, mindent, ami fellelhető volt; szinte nem hagyott követ, amit ne fordított volna meg. Mint a vizsgált kor tanúja, aki a könyv szereplői közül egyeseket különlegesen, de úgyszólván mindenkit elég jól ismert, aki maga is a tárgyalt téma szereplője volt, megvallom, ámulok a teljesítményen.

Hanák Péter személye kiváló téma, hiszen egy fura, érdekes, fordulatokkal, kihívásokkal és veszedelmekkel teli kornak a megtestesítője. Érettségi után, a zsidótörvények következtében, mivel egyetemre már nem mehetett, 1939 és 1942 között a Csepeli

* CSUNDERLIK Péter: *Egy különleges közép-európai történész. Hanák Péter pályaképe (1921–1997)*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2023. 316 p.

Vasmű esztergályosa lett. Ezt követően munkaszolgálatra hívták be, ahonnan 1944-ben átszökött a szovjet hadsereg által elfoglalt Ungvárra. A háború után beiratkozott az akkori Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára, ahol történepsznek képezte magát, és 1948-ban tanári diplomát nyert. Innen, mintha simán indult volna szakmai pályája, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében kezdett dolgozni, majd 1953-ban az egyetem történelem tanszékének docense lett.

Mint maga ez a korszak, Hanák Péter is ugyanolyan radikális változásokon ment át. Pályája elején a rákosista diktatúra kiméretlen politikája mögé sorakozott fel, nem túlzás azt állítani, hogy a magyar történettudomány sztálinizálását irányító Andics Erzsébet szárnysegéde lett. Szégyenletes „tisztogatásokat” hajtott végre, a megelőző korszak kiemelkedő történészeit fosztva meg állásuktól a budapesti bölcsészkaron és az Akadémia Történettudományi Intézetében. Majd később hátat fordított ennek a korszaknak, és 1956-tól szembefordult vele. Ezért azután 1957-ben egyetemi állásából is elbocsátották. Szerencséjére a Történettudományi Intézet menedéket nyújtott neki, ahol 1964 után már osztályvezetői kinevezést nyerhetett. Itt folytatta munkáját egészen 1991-ig. Mindennek leírása, Hanák Péter személyének és karakterének bemutatása Csunderlik Péter könyvének legbravúrosabb teljesítménye. A végjáték már rövid: Hanák ezt követően 1997-ben bekövetkező haláláig jelentős szerepet vállalt a Soros György által alapított Central European University (CEU) létrehozásában. Ő teremtette meg és vezette a CEU Történeti Tanszékét. Az Orbán-érában az ő neve is felkerült tehát a „Sorosbérecek” listájára. Az államszocializmus éveiben egyaránt minősítették szélsőbalosnak és jobboldalinak. Ezzel nem állt egyedül, de ami megkülönböztette őt, az különleges tehetsége. Hanák sziporkázó előadó, kiváló vitapartner és ragyogóan író történész volt. Nagy tehetsége azonban közel sem produkálta azt a szakmai életművet, amire képességei determinálták volna. Életművének nagy részét elbeszélgette, elvitáztatta, de nem vetette papírra. Megdöbbenően kevés könyve jelent meg. 1955-ben az osztrák-magyar dualista rendszer válságáról írt, majd 1964-ben felesé-

gével együtt a magyar pamutipar történetét dolgozta fel. 1978-ban az ő főszerkesztésében készült el a *Magyarország története 1890–1918* című kötet. Igazi műfaja azonban nem a türelmet és az ügynevezett „Sitzfleisch”-t követelő monográfia, hanem a rövidebb lélegzetű tanulmány volt. Ezekben bravúros teljesítményeket ért el. Kultúrtörténeti munkáiból foglalt csokorba néhányat *A Kert és a Műhely* (1988) című kötete. Életművének középpontjában a Habsburg Monarchia és Közép-Európa történelmi problémái álltak. Ennek keretében jelentős szerepet játszott az 1867-es kiegyezés és az ügynevezett dualista fél évszázad pozitív újraértékelésében és a magyar történetírás modernizációjában. Ennek bemutatása során Csunderlik Péter a korabeli magyar történetírás elemzésére is vállalkozik, bemutatva azt a folyamatot, amelynek révén az elemelkedett a sztálinista vulgarizációk ötvenes években elért mélypontjáról.

A teljesítmények hiányai és talán még inkább politikai fordulatok egyaránt közrejátszottak abban, hogy Hanák Péter szakmai elismerése elmaradt tudományos érdemeitől, és megkétszerezte, hiszen csak 1990-ben választották az Akadémia levelező tagjává és két évvel halála előtt rendes taggá. Ellentmondásokkal teli élete mintegy szimbolizálta a kort, amelyben élt.

Csunderlik Péter szokatlan történezséletrajza érdemi hozzájárulás a magyarországi államszocializmus kultúrtörténetéhez, mivel nagyon igaz, amit Varga László, a Fővárosi Levéltár egykori főigazgatója mondott: ha valaki „egyszer meg akarja fejteni, hogy mi történt velünk itt, a Kárpát-medencében az 1940 és 1990 közötti fél évszázadban, akkor elsőként Hanákot kell megfejtenie” (7.). Megtörtént. Mégpedig kiváló színvonalon.

Berend T. Iván

Abstracts

GÁBOR GYÁNI:

Lipótváros: the Pest City

Due to the unification of 1873, Budapest became the capital of the Hungarian nation-state. This was followed by a rapid metropolitan development. It also contributed to the creation of the quarter called Lipótváros. The big construction boom of the turn of the century established the visual profile of Lipótváros, seen even today. The functional role of the quarter was shaped and determined by serving both as a governmental centre, and the focal point of banking and commercial life. The multi-storied tenement houses erected here in great number were to accommodate the upper middle classes and the haute bourgeoisie. Prior to 1945, Lipótváros had been among one of the most socially exclusive parts of the city. The high ratio of the Israelite population residing there was also a characteristic feature of the quarter. Pest's Lipótváros, however, heavily differed from the Viennese Leopoldstadt, which attracted mostly poor Jews who had freshly migrated from Galicia.

Keywords: governmental centre, business quarter, haute bourgeoisie, Jews, social exclusion

ANDRÁS SIPOS:

The Financial Management of Budapest from the Unification of the City to World War II

This paper offers an analysis of the Municipality of Budapest's sources of income and its investment and development policy between 1873 and 1940. A much-discussed issue of historiography is the role of the state in the development of Budapest into a million-person metropolis, the undisputed economic, cultural, and political centre of the country. However, the Municipality of Budapest had to create the necessary urban frameworks for the central functions concentrated in the city, as well as a liveable and well-functioning urban environment for its population, which grew at a huge rate until the First World War. It did so with its own financial means. Were these financial means sufficient? Did the outstanding development and wealth of Budapest within the country also mean that the wealth and financial means of its municipal self-government were proportional? The paper tries to answer these questions based on the examination of the final accounts of the municipal budgets.

Keywords: municipal finances, Budapest, municipal self-government, municipal taxation, city development, budget

JUDIT N. KÓSA:

Devoted Parents of the Great Boulevard of Budapest. House Builders and Caring Owners between Oktogon and the Former National Theatre

The houses along the Great Boulevard of Budapest—built between 1872 and 1906—were typically built from private capital. This article's focus is to study the builders and the “caring” owners of the approximately sixty tenement houses between two central crossings of this road, Oktogon and Blaha Lujza Square. At the same time, it gives a summary of

the construction of this part of the Great Boulevard. The data collected from the owners' registers and other sources show that well-known entrepreneurs of the age appeared among the builders, that is, those who built and then sold houses in large numbers. The minority of the caring owners had been proprietors in this area before. The majority was composed of members of the "new bourgeoisie," namely wholesalers, financial investors, and new landlords. The presence of the intellectual and political elite is remarkable.

Keywords: Great Boulevard of Budapest; tenement house; house owner; bourgeoisie; city construction

VIKTOR PAPP:

Budapest at the Leading Edge of Professionalisation. Professional Relations between the Budapest Bar Association and Rural Lawyers in the Era of Dualism

The study is concerned with the history of Hungarian lawyers in the era of dualism (1867–1918), and is structured around three key terms: capital, countryside, and professionalisation. The main question of the paper is the role of Budapest, as the capital city, in the professionalisation of one of the most numerous and significant intellectual professions in the nineteenth century, that of lawyers. In this context, we refer to the lawyers practicing in Budapest and the Budapest Bar Association, which was founded in 1875, as well as other professional organisations (e.g., the Budapest Lawyers' Society). After a short review of the literature on the lawyer's profession, three aspects contribute to the understanding of the relationship between lawyers and the capital city. The first aspect investigates the evolution of the number of lawyers in Budapest and in rural areas. The second aspect focuses on the differences between the practice of lawyers in the rural environment and in the capital city, using job advertisements for lawyers and lawyer candidates. The third aspect relates to the life of the Budapest Bar Association and

the origins of the National Lawyer Retirement Institution. The statistical data, legal press articles, and, to a lesser extent, archival documents used shed light on the relationship between the capital city, urban lawyers, and rural lawyers in the era of dualism.

Keywords: professionalisation, rural lawyers, Budapest Bar Association, capital city, professional relations

OLIVÉR PERCZEL:

Sinhalese, Sámi, Sioux. Ethnographic Shows in Budapest, 1873–1931

Ethnographic shows were a publicly accepted mass cultural phenomena in nineteenth- and twentieth-century Europe. They had significant importance in spreading mass culture throughout the continent. As a consequence, they also played a crucial role in spreading modernity. Ethnographic shows proved to be extremely successful, remaining characteristic attractions at European exhibitions and in big city zoos for decades. These professionally organized popularising performances made foreign cultures a consumable spectacle for the European population. The shows included the staging various foreign ethnic groups, their objects, folk customs, accompanied by their home animals as well as performing their native dances or warfare. The individuals were also part of the exhibitions themselves. Beyond dispute, Europeans—including Hungarians—viewed these ethnographic shows with a sense of and firm belief in European, colonial superiority. At the same time, these shows had an educational role too in familiarizing European people with foreign cultures via these exhibitions. This study aims to review forms and locations of these ethnographic shows. Exhibitions coming to Budapest, as well as their reception and impact in Hungary, are presented in more detail. Aside from already published literature, archival

documents and contemporaneous press are examined and included.

Keywords: ethnographic show, City Park, Zoo, World Exhibition, Millennium Exhibition

ZITA DEÁKY:

Health Conditions in the Basement Workshops of the Capital in the First Half of the Twentieth Century

Basements were typical workplaces for some small-scale industrialists in the metropolis. Often extremely neglected, with poor sanitary conditions, and sometimes used for housing, Budapest's basement workshops survived virtually unchanged from the end of the nineteenth century until the mid-twentieth century. Their operation was criticized by experts of the time for their potential dangers to public health, industrial health, occupational health, safety, and child protection. The issue of the basement workshops was also taken up by trade unions and political interest groups, which repeatedly used the issue to put pressure on municipal authorities.

Keywords: basement-workshops, unhealthy working conditions, attempted closures, disputes

PATRIK NÉMETH:

Reconstruction or Restoration? The Role of the Council of Public Works in the History of Budapest after World War II (1945–1948)

This study aims to scrutinise the work done by the Metropolitan Council of Public Works (MCPW) after the siege of Budapest in order to rebuild and reconstruct the demolished capital. The council, made up of 18 members, was in charge of overseeing the reconstruction works from 1945 onward. Alongside the collapse of the previous regime came professional opportunity for a new

generation of architects, many of whom were ardent supporters of the Social Democratic Party and modern architecture. Having gained their educations at different universities in Europe, they had a wide knowledge of contemporary trends in urban planning. These architects seized the opportunity to lead the MCPW and thus hoped to manifest their ideas into concrete forms. “Rebuilding, not restoration” was their motto. As the city was in ruins, the Council had the chance to radically change the urban landscape by designing new streets and demolishing old tenements. However, it was soon realised that reconciling the new plans with the on-the-ground reality was not so easy. After losing its influence in the wake of political debates, the MCPW was dissolved in 1948.

Keywords: rebuilding, restoration, Metropolitan Council of Public Works, urban planning, demolished buildings

Contents

Histories of 150-Year-Old Budapest

<i>Gábor Gyáni</i> : Lipótváros: the Pest City	4
<i>András Sipos</i> : The Financial Management of Budapest from the Unification of the City to World War II ..	24
<i>Judit N. Kósa</i> : Devoted Parents of the Great Boulevard of Budapest. House Builders and Caring Owners between Oktogon and the Former National Theatre	58
<i>Viktor Papp</i> : Budapest at the Leading Edge of Professionalisation. Professional Relations between the Budapest Bar Association and Rural Lawyers in the Era of Dualism	88
<i>Olivér Perczel</i> : Sinhalese, Sámi, Sioux. Ethnographic Shows in Budapest, 1873–1931	112
<i>Zita Deáky</i> : Health Conditions in the Basement Workshops of the Capital in the First Half of the Twentieth Century	142
<i>Patrik Németh</i> : Reconstruction or Restoration? The Role of the Council of Public Works in the History of Budapest after World War II (1945–1948)	169

Review

<i>Eszter Bartha: Anachronistic Reflections?</i>	202
<i>Gábor Szilágyi: A Chronicle – Not an Analysis</i>	220
<i>Ivan T. Berend: A Historian’s Fate in Central Europe ...</i>	231

Tartalom

A 150 éves Budapest történetei

<i>Gyáni Gábor</i> : Lipótváros: a pesti City	4
<i>Sipos András</i> : Budapest gazdálkodása a városeyesítéstől a második világháborúig	24
<i>N. Kósa Judit</i> : A Nagykörút édesszülei. Építetők és „jó gazdák” az Oktogon és a Népszínház között	58
<i>Papp Viktor</i> : Budapest a professzionalizáció élén. A budapesti és a vidéki ügyvédség kapcsolata a dualizmus időszakában	88
<i>Perczel Olivér</i> : Szingalézek, számik, sziúk. Etnográfiai show-k Budapesten, 1873–1931	112
<i>Deáky Zita</i> : A fővárosi pinceműhelyek egészségügyi viszonyai a 20. század első felében	142
<i>Németh Patrik</i> : Újjáépítés vagy helyreállítás? A Fővárosi Közmunkák Tanácsának szerepe Budapest történetében a második világháború után (1945–1948)	169

Szemle

<i>Bartha Eszter: Korszerűtlen elmélkedések?</i>	202
<i>Szilágyi Gábor: Krónika – elemzés helyett</i>	220
<i>Berend T. Iván: Történelemsors Közép-Európában</i>	231

POLITIKATÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

múltunk

Budapest 150: a pesti City, Nagykörút, Közmunkatanács
• életrajzi szöveg • szociálismusképek • Biszka Béla

A BUDAPEST-TÖRTÉNETI KUTATÁSOK JELENE ÉS JÖVŐJE

Beszélgetés a *Múltunk* folyóirat „Budapest 150” száma (2023/3.)
megjelenésének apropóján

Budapest Főváros Levéltára és a *Múltunk* történeti folyóirat közös rendezvénye

Időpont: 2023. november 20. (hétfő) 17 óra

Helyszín: BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA
Gárdonyi Albert terem (1139 Budapest, Teve u. 3–5.)

Résztevők:

GYÁNI GÁBOR akadémikus, kutató professor emeritus (HUN-REN
BTK Történettudományi Intézet)

SZÍVÓS ERIKA habil. egy. docens (ELTE BTK Történeti Intézet
Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék)

Moderátor: **IGNÁ CZ KÁROLY** (Politikatörténeti Intézet)

A rendezvény a Budapest 150 – Könyvfőváros 2023 eseménysorozat részeként valósul meg.

BUDAPEST
KÖNYVFŐVÁROS
2023

PTa

SZERZŐINK

BARTHA ESZTER

PhD, történész, habilitált egyetemi docens, ELTE BTK Történelmi Intézet,
Kelet-, Közép-Európa Története és Történelmi Ruszisztikai Tanszék

BEREND T. IVÁN

az MTA rendes tagja, volt elnöke, a Kaliforniai Egyetem (UCLA) emeritus professzora

DEÁKY ZITA

PhD, habil ny. egyetemi docens, ELTE BTK Néprajzi Intézet

GYÁNI GÁBOR

akadémikus, professor emeritus, HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

N. KÓSA JUDIT

PhD-hallgató (ELTE BTK Modernkori Magyarország doktori program), újságíró, szerkesztő

NÉMETH PATRIK

PhD-hallgató (ELTE BTK Történelmi Intézet, Társadalom- és Gazdaságtörténelmi Doktori Program),
középiskolai tanár

PAPP VIKTOR

PhD, tudományos segédmunkatárs, ELTE TáTK-BTK Professzionizáció-történelmi Kutatócsoport,
kutató, Országos Széchényi Könyvtár Történelmi Fénykép- és Interjútar

PERCZEL OLIVÉR

PhD-jelölt (ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténelmi Doktori Iskola), történész, főlevéltáros,
Budapest Főváros Levéltára

SIPOS ANDRÁS

PhD, főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára

SZILÁGYI GÁBOR

PhD, tudományos kutató, Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala

A budapesti Lipótváros polgári világa az 1940-es évekbeli fejlemények (a zsidóüldözések kora) és az 1945 utáni mélyreható politikai-társadalmi átalakulás nyomán elvesztette addigi társadalmi és mentális arculatát. Mára szinte hírmondója sem maradt a Lipótvárost szimbolizáló társadalmi csoportnak, a jómódú zsidó középosztálynak és nagypolgárságnak, a vele szorosan összefonódó életformának, sőt még az e társadalmi csoportok által belakott otthonok is nyomtalanul eltűntek az idők folytán: a nagylakásokat kislakásokra szabdalták fel, és tanácsi lakásként utalták ki a lakásigénylőknek, az otthonok tárgyi elemeit (bútorzatát) pedig széthordták és elkótyavetyélték. A lipótvárosi épületek egy részébe ugyanakkor állami hivatalok és közintézmények költöztek be. A városrész folytonos fizikai léte ezzel minden valós kapcsolatát elvesztette múltbeli társadalmi mibenlétével.

Gyáni Gábor: Lipótváros: a pesti City

A főváros önkormányzata a feladataihoz képest mindvégig alulfinanszírozott volt, küzdve a technikai és a szociális infrastruktúra elégtelen állapotával. [...] Az első világháború előtt elsősorban a robbanásszerű városnövekedéssel és az új nagyvárosi életforma tömegessé válása által diktált követelményekkel való állandó versenyfutás okozta az elégtelen állapotokat. [...] A két világháború között [...] is az adóbevételek maradtak a gazdálkodás fő pillérei. Ebben, a dualizmus kori „hagyományoknak” megfelelően, a lakbérekből és az alapvető közfogyasztási cikkek forgalmából merítő adóknak volt kiemelkedő szerepe, amelyek mindig is az alacsony jövedelmű rétegekre nehezedtek aránytalanul nagy mértékben. A folyamatos alulfinanszírozottság fontos tényezője volt, hogy a pénztézeteti és részvénytársasági jövedelmek mindvégig nagyon szerény arányban járultak hozzá a főváros közfeladatainak adórendszeren keresztül történő finanszírozásához. A hazai gazdaság és gazdagság erős fővárosi koncentrációja így csak kevésbé volt érezhető az önkormányzat pénzügyi helyzetében.

*Sipos András: Budapest gazdálkodása a városegysítéstől
a második világháborúig*

Bolti ára: 1200 Ft
Előfizetőknek: 900 Ft

